

Предраг КОМАТИНА
Византолошки институт САНУ
Београд
Србија

ЖИТИЈЕ СВ. СИМЕОНА ОД СТЕФАНА НЕМАЊИЋА КАО ИЗВОР ЗА ХРОНОЛОГИЈУ ПРОМЕНА НА ВЕЛИКОЖУПАНСКОМ ПРЕСТОЛУ

Апстракт: Житије Светог Симеона од његовог сина Стефана Немањића, састављено средином друге деценије XIII века, први је потпунији историографски спис српског средњовековља. Уводне главе тог списка у којима се описује први део Немањиног живота, пре него што је постао српски владар 1166. године, представљале би у том смислу неку врсту српске *археологије*, најраније забележене историје у домаћим изворима. Ни у тим одељцима Стефан не доноси прецизне хронолошке податке, али ипак одређене догађаје из Немањиног ранијег живота смешта у релативне хронолошке оквире према његовим узрастима. Пошто су средњовековна схватања о „седам узраста човека” и њихово трајање добро позната, онда се и ти догађаји могу сместити у одређенији временски оквир. Када се тако постављени посматрају у контексту из других извора познатих догађаја српске историје прве половине XII века, као и Немањиног места у родословном стаблу великожупанске династије, може се доћи до неких нових закључака о смењивању на месту великог жупана и о начелима наслеђивања престола.

Кључне речи: Стефан Немањић, Стефан Немања, Завида, велики жупан, сениоритет, Урош I, Урош II, Деса.

Житије Светог Симеона од његовог сина Стефана Немањића, састављено средином друге деценије XIII века, први је потпунији историографски спис српског средњовековља. Уводне главе тог списка у којима се описује први део Немањиног живота, пре него што је постао српски владар 1166. године, представљале би у том смислу неку врсту

српске *археологије*, најраније забележене историје у српским изворима. Као ни у остатку свог списка, Стефан ни у тим одељцима не доноси прецизне хронолошке податке, али ипак одређене догађаје из Немањиног ранијег живота смешта у релативне хронолошке оквире према његовим узрастима, водећи се, у средњем веку добро познатом, праксом поделе човековог живота на *седам узраста*.¹ У старим српским споменицима *Седам узраста човекових* било је одређено на следећи начин: *младенац*, од рођења до 4. године, *дете* (или *детих*), од 5. до 14. године, *отрок* (или *детих*), од 15. до 22. године, *јуноша*, од 23. до 44. године, *муж*, од 45. до 56. године, *старац*, од 57. до 67. године, *матор*, од 68. године до смрти,² па управо те одреднице користи и Стефан за поједине периоде очевог живота.³

Тако је, према Стефану, Немањин отац, пошто је услед „великог метежа” био изгнан из земље од стране своје браће, побегао од њихове побуне у место свог рођења – Дукљу („вземльствовануо соуцоу родителю њего wt[ъ] брат[и]е своѣе завистию дияволюе вни же изыш[ъ]дѣ wt[ъ] крамоли ихъ въ мѣсто рождения своѣго рекомю Дивклития”), где му се 1113. године родио „овај свети отрок” („роди и сего с(ве)т(а)го wтрока”), најмлађи син Стефан Немања, који је потом крштен у Рибници по латинском обреду.⁴ Иако би за новорођенче прикладнији израз био *младенац*,⁵ ту се за њега користи израз *отрок*, очигледно у значењу „детета” уопште. После неког времена његов отац се „вратио на столно место” („възращшоу же се wt[ъ]цоу њего на столноѣ мѣсто”) и Немања је поново крштен, заправо миропомазан, по православном обреду у Цркви св. апостола Петра и Павла у Расу, „посред Српске земље” („поср[ѣ]дѣ срѣпскыѣ землѣ”). Након тога су родитељи „пазили на отроче” („възираста же родителя њего на wтроче”), не знајући да ће оно „царевати земаљскимима и да ће се на небесима настањивати са анђелима”. Када је

¹ Уп. *Coming of Age in Byzantium. Adolescence and Society*, ed. D. Ariantzi, Berlin–Boston 2018, passim, посебно Н.-W. Goetz, *Adolescentia in abendländischen Quellen des frühen Mittelalters zwischen Kindheit und Erwachsensein? Ein begriffsgeschichtlicher Zugang*, 251–293.

² Ђ. Сп. Радојичић, *О седьмихъ възраст чловѣка*, Наш језик VII/2–3 (1940) 67–68; Ђ. Трифуновић, *Азбучник српских средњовековних појмова*, Београд 1990, 358–359; С. Пириватрић, *Манојло I Комнин*, „царски сан” и „самодрици области српског престола”, ЗРВИ 48 (2011) 97.

³ В. Ћоровић, *Питање о хронологији у делима Св. Саве*, Годишњица Николе Чупића 49 (1940) 4 sq.

⁴ Стефан Првовенчани, *Сабрана дела*, прир. Љ. Јухас-Георгиевска, Т. Јовановић, Београд 1999, 18.

⁵ С. Пириватрић, *Манојло I Комнин*, 97.

пак „узрастао до отроцине” и примио „чест отачаства” („възрастшоу же њмоу до wt[ь]рочыны и приѣмшоу честь wt(ь)чъствыя своего”), тј. Топлицу, Ибар, Расину и Реке, почеле су већ и његове невоље са браћом.⁶ Под *отроком* и *отрочином* Стефан ту, свакако, подразумева период када је његов отац био у доби између 15. и 22. године. За њега је касније чуо цар Манојло I Комнин (1143–1180) „из Константиновог града” и када се „приближио ка нишевској страни”, пожелео је да га види, те га је позвао и сусрео се с њим. Приликом сусрета цар се, према Стефану Немањићу, задивио „мудрости јуноше” („и дивль се моудрости јуноше”), те га је одликовао „царским саном” и доделио му жупу Дубочицу у наследни посед.⁷ Приликом тог сусрета са царем Немања је, дакле, био у узрасту *јуноше*, што значи да је могао имати између 23 и 44 године.

Стефан даље наставља излагање о првом периоду очевог живота описом његове киторске делатности, коју је он започео после сусрета са царем Манојлом на својој „чести отачаства” у Топлици, подижући храмове Пресвете Богородице и Св. Николе. То је, међутим, јако разгневило његову браћу, те су га у време када је најстарији од њих, Тихомир, био српски велики жупан, 1165–1166. године, ухватили, оковали и заточили. У вези с тим догађајима Стефан назива свог оца „мужем” („и призвавше к себѣ сего цѣломоудрѣнаго и с(ве)т(а)го моужа”, „оуслышавшоу же стр(а)с(то)-трѣщоу Х(ри)с(то)воу м(о)лѣбоу сего с(ве)т(а)го моужа”),⁸ што значи да је он тада био у узрасту између 45 и 56 година, што је сасвим тачно, јер је Немања 1165–1166. имао 52 или 53 године.

Један савремени византијски писац такође говори о Немањином животном добу према одредницама о човековим узрастима које користи и Стефан Немањић. Наиме, након што је 1166. године постао велики жупан и српски владар, Стефан Немања се у више наврата сукобљавао са војском византијског цара Манојла I Комнина, да би 1172. године био коначно поражен и заробљен. Цар га је том приликом као део своје тријумфалне поворке провео улицама Цариграда, а византијски писац Константин Манасије описује Немању тада као *старца* (ὄγυγιος ἀτεχνῶς), дакле човека у узрасту између 57 и 67 година, што је опет сасвим тачно, јер је 1172. године Стефан Немања имао 59 година.⁹

⁶ Стефан Првовенчани, *Сабрана дела*, 18–20.

⁷ *Исто*, 20.

⁸ *Исто*, 20–28.

⁹ Е. Курц, *Еще два неизданных произведения Константина Манасси*, Византийский временник 12 (1906) 91; *Византијски извори за историју народа Југославије*, IV, прир. Ј. Калић, Б. Ферјанчић, Н. Радошевић-Максимовић, Београд 1971, 213, нап. 26.

Захваљујући другом Немањином сину и биографу, монаху Сави, који је забележио да је Стефан Немања, који је умро у Хиландару као монах Симеон 13. фебруара 1199. године, живео 86 година, познато је да се родио 1113. године.¹⁰ Околности које су пратиле његово рођење и детињство, тј. бекство његовог оца с породицом у Дукљу услед смутњи његове браће (изъш[ъ]дъ wt[ъ] крамоли ихъ) и његов каснији повратак „на столно место” („възвращъшоу же се wt[ъ]цоу њго на столноу мѣсто”), тумачене су на различите начине.¹¹ Најскорије се тим питањем бавио Т. Живковић, који је изнео мишљење да је Немањин отац Завида био син великог жупана Вукана после чије смрти је наследио престо и постао српски велики жупан, али су се 1112. године његова браћа од стрица, Урош и Стефан Вукан, побунили против њега и присилили га да побегне у Дукљу, да би се после извесног времена он вратио на очев престо и поново постао велики жупан.¹²

На основу других извора је познато да је крајем двадесетих година XII века Србијом владао велики жупан Урош I. Иако се у изворима не наводи именом, свакако је он предводио српски устанак против византијског цара Јована II Комнина (1118–1143) у време византијско-угарског рата 1127–1129.¹³ Последњи податак о њему потиче из 1129–1130. године, када је своју кћер Јелену удао за Белу, брата од стрица тадашњег угарског краља Стефана II („Statimque misit (Стефан) nuncios suos in Serviam et filiam Uros comitis magni in legitimam uxorem Bele traduxerunt...”).¹⁴ Следећи податак који се тиче његове породице односи се на удају његове друге кћерке Марије за чешког принца Конрада, кнеза Знојма у Моравској, рођака

¹⁰ Свети Сава, *Сабрана дела*, прир. Т. Јовановић, Београд 1998, 188; Р. Новаковић, *Кад се родио и кад је почео да влада Стеван Немања*, *Историски гласник* 3–4 (1958) 167–175; Ф. Баришић, *Хронолошки проблеми око године Немањине смрти*, *Хиландарски зборник* 2 (1971) 31–56; С. Пириватрић, *Прилог хронологији почетка Немањине власти*, *ЗРВИ* 29–30 (1991) 126–129.

¹¹ Уп. Д. Анастасијевић, *Отац Немањин*, Београд 1914; С. Ћирковић, *Преци Немањини и њихова постојбина*, Стефан Немања – Свети Симеон Мироточиви. Историја и предање, ур. Ј. Калић, Београд 1999, 21–29; Т. Живковић, *Синови Завидини*, *Зборник МС за историју* 73 (2006) 8, нап. 3.

¹² Т. Живковић, *Синови Завидини*, 7–24; исти, *Портрети српских владара (IX–XII век)*, Београд 2006, 139–146.

¹³ *Ioannis Cinnami Epitome rerum ab Ioanne et Alexio Comnenis gestarum*, ed. A. Meineke, Bonn 1836, 12; *Византијски извори за историју народа Југославије*, IV, ур. Г. Острогорски, Ф. Баришић, Београд 1971, 22–26.

¹⁴ *Scriptores rerum Hungaricarum I*, ed. E. Szentpétery, Budapest 1937, 443; Ј. Калић, *Раишки велики жупан Урош II*, Европа и Срби. Средњи век, Београд 2006, 154–155; Т. Живковић, *Портрети*, 150–151.

чешког кнеза Собјеслава I (1125–1140), која је уговорена између угарског краља Беле II (1131–1141) и поменутог чешког кнеза, иначе његовог зета, 1134. године. Наиме, како је то забележио савремени чешки летописац, „кнез Собјеслав је питао свог шурака, угарског краља, да сестру његове жене, то јест краљице, да у брак кнезу Конраду Знојмском, како би њихов међусобни савез тиме потврђен чвршће потрајао” („dux Sobezlaus levirum suum regem Ungarorum rogabat, quatenus sororem coniugis suae, videlicet reginae, principi Conrado Znoymensi in coniugium traderet, quo percussum foedus invicem huiusmodi causis corroboratum firmiter perduraret”).¹⁵ Овде је од највећег интереса чињеница да је чешки кнез тражио од угарског краља да уда српску принцезу за чешког принца, као и да је прошевина и веридба обављена у Угарској („qua desponsata... rediens igitur iam dictus princeps de Ungaria...”).¹⁶ Да ли то значи да је она тада заправо живела у Угарској, на двору своје сестре, угарске краљице Јелене, и зета, краља Беле II? За њиховог брата Белоша је врло добро познато да је највећи део свог живота и политичке активности провео управо на угарском двору, уз своју сестру и сестрића, каснијег краља Гезу II (1141–1162) и да је у њиховој служби завредио положаје угарског палатина, првог човека после краља, као и хрватског бана.¹⁷ Није ли слична могла бити и судбина њихове преостале браће, Уроша и Десе?¹⁸ Како је поуздано утврђено, Урош II се попео на

¹⁵ *Canonici Wissegradensis continuatio Cosmae*, ed. R. Köpke, MGH, SS IX, Hannoverae 1851, 140; Ј. Калић, *Кнегиња Марија*, Европа и Срби, 593–622.

¹⁶ *Canonici Wissegradensis continuatio Cosmae*, 140.

¹⁷ Ј. Калић, *Жупан Белош*, Европа и Срби, 624–637.

¹⁸ У *Бечкој илустрованој хроници* постоји податак да се у рату између Угара и Немаца који се одиграо у септембру 1146. године, поред краљевог ујака бана Белоша („avunculus domini regis, Bele banus nominatus”) нарочито истакао и „жупан Урош” (comes Uros), који је у бици заробио немачког војсковођу Рауполта, *Scriptores rerum Hungaricarum*, I, 456–457. О том рату пише и савремени немачки писац Отон Фрајзиншки, *Ottonis et Rahewini Gesta Friderici I. imperatoris*, ed. G. Waitz, MGH, SS rerum Germanicarum in usum scholarum separatim editi, Hannoverae–Lipsiae 1912, 51–53; Ј. Калић, *Два царства у српској историји XII века*, Европа и Срби, 569–573. У том жупану Урошу Д. Анастасијевић је видео управо каснијег српског великог жупана Уроша II, Д. Анастасијевић, *Отац Немањин*, 23, док је Ј. Калић изнела резерве према тој идентификацији, упозоривши да се у том спису јавља више личности по имену Урош, Ј. Калић, *Рашки жупан Урош II*, 160, нап. 30. То свакако јесте тачно, али се ипак ниједна од њих не може поистоветити са овим Урошем. Извесни витез Urosa се помиње у време владавине краља Андрије I (1046–1060), један други Uros је био међу великашима који су били ослепљени заједно са принцем Алмошем и његовим сином Белом по наређењу краља Коломана (1095–1116) између 1112. и 1115. године, те свакако није могао да се истиче у борбама тридесет година касније. Палатин Janus filius Urosa из времена краља Стефана II (1116–1131) био је, могуће, његов син, *Scriptores rerum Hungaricarum*, I, 346, 430, 436. Много јачи аргумент против идентификације тог Уроша са

српски великожупански престо тек након што је Манојло I Комнин (1143–1180) постао византијски цар, 8. априла 1143. године, пошто се у једној беседи византијског ретора Михаила Солунског, посвећеној истом цару, налази податак да је управо он поставио Уроша II за великог жупана.¹⁹ С друге стране, то се свакако догодило пре краја 1146, пошто је познато да је Урош II као царев вазал слао помоћне војне одреде Манојлу Комнину већ приликом његовог похода против Турака у Малој Азији 1146–1147. године.²⁰

Наведени подаци, дакле, упућују на закључак да се у једном тренутку између 1129–1130. и 1134. године породица великог жупана Уроша I нашла у Угарској, на двору и под заштитом његове кћерке, угарске краљице Јелене, и њеног мужа, краља Беле II, а да се доласком Уроша II на великожупански престо поново обрела на власти у Србији тек између 1143. и 1146. године. То оставља могућност да је у међувремену српском земљом као велики жупан заиста владао Немањин отац Завида. Промена на престолу је свакако настала услед смрти великог жупана Уроша I, што је омогућило Завиди и његовој породици да се врате из Дукље, а Урошеву породицу је присилило да се склони у Угарску. Констатација Стефана Немањића у *Житију Св. Симеона* да се Немањин отац „вратио на стоно место” („възвращьшоу же се wt[ъ]цоу яго на столноу мѣсто”), у светлости његове употребе израза „стол”, „намесни господин” и „намесник стола” у другим његовим делима, где они означавају „престо”, „наследног

Урошем II јесте чињеница да је Урош II тада већ био српски велики жупан чији су одреди у то време учествовали у походу цара Манојла I Комнина против Турака у Малој Азији, Ј. Калић, *Рашки жупан Урош II*, 160, као и чињеница да угарски извор за њега не наводи изричито да је био краљев ујак, као што то чини када говори о Белошу.

¹⁹ W. Regel, *Fontes rerum byzantinorum*, I, Petropoli 1892, 163–164; *ВизИИИ*, IV, 190–191.

²⁰ Ј. Калић, *Рашки жупан Урош II*, 157–161. Према савременом византијском писцу Јовану Кинаму, пошто је већи део 1146. године провео борећи се са својом војском против Турака у дубини њихове територије, цар је пред зиму прекинуо поход и вратио се у Цариград, известивши њиховог султана Масуда о својој намери да настави борбе чим наступи пролеће. Цар се држао свог плана и с пролећа 1147. године повео је нови поход против Турака, с намером да још једном продре до њихове престонице Иконија. Међутим, пошто је у свом табору код Лопадiona примио султаново посланство са мировном понудом, цар је пристао да склопи мир и обустави поход, вративши се у Цариград уочи доласка крсташа Другог крсташког похода, Cinnamus, 38–63, 66–67; *Nicetae Choniatae Historia*, ed. J.-L. van Dieten, Berlin–New York 1975 (CFHB 11), 52–53; F. Chalandon, *Jean II Comnène (1118–1143) et Manuel I Comnène (1143–1180)*, New York 1912, 248–258; P. Magdalino, *The Empire of Manuel I Komnenos, 1143–1180*, Cambridge University Press 1993, 42. Пошто су у питању, дакле, била два различита похода, тешко је рећи да ли су српски одреди Уроша II учествовали у првом из 1146, другом из 1147, или у оба.

господара” и „наследника на месту престоном”,²¹ упућује на закључак да је Завида заиста заузимао великожупански престо. Према подацима истог *Житија Св. Симеона од Стефана Немањића*, Стефан Немања је примио своју „чест отачаства”, тј. удеону област – Топлицу, Ибар, Расину и Реке, у узрасту *отрока*, тј. *отрочини*, између своје 15. и 22. године, дакле између 1128. и 1135. Каснији српски летописи бележе, очито имајући у виду тренутак када је добио на управу ту своју посебну удеону област, како је Стефан Немања почео да влада 6647, тј. 1139. године,²² али с обзиром на то да они као годину његовог рођења наводе 1117, уместо 1113,²³ очито је да они заправо мисле на његову 22. годину живота као време почетка његове владавине, што одговара последњој години узраста *отрочине*.²⁴ Узимајући у обзир да је он рођен 1113, то би била 1135. година,²⁵ што би сасвим одговарало претходно предложеном датовању Завидине владавине у период који би почео негде између 1129/1130. и 1134. и трајао до између 1143. и 1146. године. Своје уделе би у то време свакако добила и Немањина старија браћа.

Међутим, између 1143. и 1146. године на великожупанском престоу се нашао син Уроша I, Урош II. Разлог за његов успон на великожупански престо је понајпре могла да буде смрт дотадашњег великог жупана Завиде. Након тога, читаве две деценије, између 1146. и 1165. године, положај великог жупана у Србији заузимали су синови Уроша I – Урош II, Деса и

²¹ Стефан Првовенчани, 12, 124; *Зборник средњовековних ћириличких повеља и писама Србије, Босне и Дубровника*, I, (1186–1321), Београд 2011, 108. Уп. В. Савић, *Из лексике Стефана Првовенчаног*, у овом зборнику. У руском летопису је пак забележено како је велики кнез Ярослав Мудри 1054. године оставио „в собе мѣсто столъ” свом најстаријем сину Изјаславу, *Полное собрание русских летописей*, I. *Лаврентьевская летопись*, I, *Повесть временных лет*, изд. Е. Ф. Карски, Ленинград 1926, 161.

²² *Стари српски родослови и летописи*, прир. Љ. Стојановић, Београд–Ср. Карловци 1927, 170–171, 174–175, 177, 181, 184, 190, 193, 197.

²³ *Исто*, 184, 191.

²⁴ Сматрам да Стефанову синтагму „узрастао до отрочине” не треба схватити у општем смислу доласка у узраст у коме је било уобичајено да се младом члану владарске породице додели део државе на управу, С. Пириватрић, *Манојло I Комнин*, 97, као што је то био случај са нпр. Растком Немањићем који је добио Захумље на управу када је напунио 15 година, *Живот Светога Симеона и Светога Саве написао Доментијан*, пр. Ђ. Даничић, Биоград 1865, 7, већ да се односи на конкретно време у којем је Стефан Немања постао господар свог удела Српске земље.

²⁵ Т. Живковић, *Синови Завидини*, 19 sq., сматра да се Завида вратио на великожупански престо већ 1123/1124. године и да је на њему остао до 1126/1127, када је он поново припао Урошу I, те да су Завидини старији синови већ у том интервалу добили своје уделе, док је Немања као најмлађи добио свој део тек 1129, после очеве смрти.

Белош,²⁶ док о четворици Завидиних синова из тог периода у савременим изворима нема података, премда је извесно да су задржали своје удеоне области под владавином новог великог жупана.

Једини познати догађај из Немањиног живота који се може везати за тај период био је његов сусрет са византијским царем Манојлом I Комнином, описан код Стефана Немањића, који се догодио када се цар „приближио нишевској страни” и приликом којег је он, „задививши се мудрости јуноше”, одликовао Немању „царским саном” и дао му, „оделивши му од своје земље”, жупу Дубочицу „да буде њему и семену његовом после њега заувек”.²⁷ Тај догађај се обично повезује са добро познатим боравком цара Манојла у Нишу 1163. године,²⁸ али је такав закључак супротан Стефановом податку да је приликом сусрета са царем Немања био у узрасту *јуноше*, тј. да је имао између 23 и 44 године, што значи да се то морало десити пре 1157. године. Због тога је свакако исправније гледиште које је изнео С. Пириватрић, а то је да је до Немањиног сусрета са царем Манојлом дошло приликом његовог решавања спора око српског великожупанског престола 1155. године. Тада се, наиме, цар Манојло, у јеку својих борби са Угрима на дунавској граници, приближио Српској земљи, где су мало раније Срби били збацили великог жупана Уроша II, кога је он био поставио на престо, и уместо њега устоличили његовог брата Десу. Чувши да се цар приближава, српски жупани су изашли пред њега и потчинили му се, изјавивши да ће се покоравати оном од двојице браће кога он одлучи да им постави за владара. Цар је преузео улогу врховног арбитра у овом спору и, у присуству посланика немачког и јерусалимског владара, пресудио у корист Уроша II, вративши му „баштину, међу и удео који му припада”, наметнуо му нови вазалски уговор и принудио жупане који су се одметнули од њега да му се поново потчине. Узурпатора Десу је, пак, присилио да се „задовољи пређашњим” и да „не прекорачује утврђене границе”, док је осталим српским жупанима „одредио њихове уделе, међе и баштине, пазећи да додељено

²⁶ Ј. Калић, *Рашки жупан Урош II*, 157–172; иста, *Жупан Белош*, 637–642; С. Пириватрић, *Одметник Теодора Продрома. Из историје византијско-угарско-српских односа у XII веку*, Трећа југословенска конференција византолога, ур. Љ. Максимовић, Н. Радошевић, Е. Радуловић, Београд–Крушевац 2002, 327–333; Т. Живковић, *Портрети*, 154–173; S. Pirivatrić, *Byzantine-Hungarian Relations in 1162–1167 and the Deposition of Serbian Grand Župan Desa*, *Byzanz und das Abendland III. Studia Byzantino-Occidentalia*, ed. E. Juhász, Budapest 2015, 159–166.

²⁷ Стефан Првовенчани, *Сабрана дела*, 20.

²⁸ Ј. Калић, *Српска држава и Охридска архиепископија у XII веку*, ЗРВИ 44/1 (2007) 203–204.

буде неотуђиво онима који се верно држе онога што је утврђено”. Тиме их је, како се сматра, заправо, одликовао „владарским достојанствима” на њиховим уделитема, односно доделио им је оно што Стефан Немањић назива „царским саном”, успостављајући непосредан однос са њима.²⁹ То се највероватније догодило управо у Нишу, а међу српским жупанима који су тада изашли пред цара био је и Стефан Немања.³⁰

Према Сави Немањићу и његовом ктиторском *Житију Св. Симеона у Студеничком типичу*, Стефан Немања је владао „навршених 37 година”, до свог одрицања од престола 25. марта 1196. године.³¹ Међутим, ако се има у виду да је, према Сави, до Немањине абдикације дошло на Благовести 6703, тј. 1195. године, почетак његове владавине би требало ставити у време пре 25. марта 6666, тј. 1158. године, по свој прилици у 1157. годину, што већ није тако далеко од датирања његовог сусрета са царем Манојлом и добијања „царског сана” и жупе Дубочице 1155. године. До тврдње да је Немања почео да влада са 46 година, што је 1159, Сава је могао доћи тако што је од Немањиних 86 година живота одузео три последње године које је провео у монаштву и 37 година владавине.³² С друге стране, како је С. Пириватрић већ упозорио, тзв. млађи летописи, чији хронолошки подаци потичу из традиције независне од Савиног *Житија Св. Симеона*, наводе да је Стефан Немања на власти провео 42 године, што сасвим одговара периоду од 1155. до 1196. године.³³

Сматра се да је управо приликом цареве арбитраже из 1155. године и Деса добио од њега земљу Дендру (Δένδρα) „у суседству Ниша”, коју је

²⁹ I. Rác, *Bizánci költemények Mánuel császár Magyar hadjáratairól*, Magyar-görög tanulmányok 16, Budapest 1941, 32–34; *ВИИИИ*, IV, 180–183 (Б. Ферјанчић).

³⁰ М. Благојевић, *Српске удеоне кнежевине*, ЗРВИ 36 (1997) 58–60; С. Пириватрић, *Манојло I Комнин*, 103–108.

³¹ Свети Сава, *Сабрана дела*, 152–164, 188; С. Пириватрић, *Прилог хронологији*, 126–129; исти, *Манојло I Комнин*, 91–92.

³² О хронолошким одредницама у студеничком препису Савиног *Житија Св. Симеона*, уп. Ф. Баришић, *Хронолошки проблеми*, 54–55.

³³ Чини се да је такво тумачење наведеног податка најисправније, иако „млађи летописи” почетак те Немањине четрдесетдвогодишње владавине стављају у 6647, тј. 1139. годину, односно у, по њима, његову 22. годину живота, када је он заправо примио „чест отачаства”, *ССРЛ*, 170–171, 174–175, 177, 181, 184, 190, 192–193, 197; С. Пириватрић, *Манојло I Комнин*, 98, 108. Могло би се закључити да њихов податак да је Немања дошао на власт 6647. и владао 42 године садржи у себи заправо два различита хронолошка податка, од којих се један односи на почетак његове владавине у „чести отачаства” у 22. години живота, а други на његову четрдесетдвогодишњу владавину након што је од цара Манојла Комнина добио „владарско достојанство”.

другом приликом 1162. године тражио да му врати, чему се овај опирао.³⁴ Уколико је то тачно, онда треба одбацити тезе које су ту загонетну област идентификовале са жупом Дубочицом, пошто је ту жупу истом приликом од цара Манојла добио Стефан Немања. Међутим, уколико је Дендра заправо други назив за Реке, једну од жупа које су још одраније припадале Немањи у оквиру његове „чести отачаства”,³⁵ то би значило да је цар 1155. године ту жупу одузео од Немање и доделио је Деси, што упућује на могућност да му је Дубочицу доделио као неку врсту надокнаде. Чињеница је, с друге стране, да је жупу Реке Немања у неком тренутку заиста изгубио, пошто се у Хиландарским повељама и Савином *Житију Св. Симеона* та жупа, уз Дубочицу, наводи међу територијама које је он током своје владавине „приобрео” од „Грчке земље”.³⁶

У вези са арбитражом цара Манојла посвећеном унутрашњим приликама у Србији 1155. године, требало би обратити пажњу на још један занимљив детаљ. Наиме, у дубровачкој традицији забележеној у делима Мавра Орбина и Јакова Лукаревића почетком XVII века постоји податак о сусрету дукљанског кнеза Радослава са царем Манојлом I Комнином. Према Орбину, после смрти тобожњег краља Драгихне, његов најстарији син кнез Радослав (conte Radoslauo) однео је дарове константинопољском цару Манојлу, који га је лепо примио и „дао му у посед све земље које је држао његов отац” („...gli diede nel possesso tutte le terre, che mai hauesse tenuto il suo padre”). Пошто се вратио из Цариграда, Радослав је почео да влада тим земљама заједно са својом браћом Иванишем и Владимиром. Међутим, после неког времена побунили су се против њих „неки зли људи, њихови стари непријатељи” и позвали „Десу, Урошевог сина, и дали му Зету и Требиње”. Радославу и његовој браћи је остала само приморска земља од Котора до Скадра, где су они наставили да се боре „против Десе и других својих непријатеља не би ли повратили покрајине које су се побуниле и сачували остатке краљевства”.³⁷ Код Лукаревића, пак, прича је

³⁴ Cinnamus, 204, 212; С. Пириватрић, *Прилог хронологији*, 125–126; М. Благојевић, *Жупа Реке и „Дендра” (Дѣвѣдра) Јована Кинама*, ЗРВИ 35 (1996) 197–211; исти, *Српске удеоње кнежевине*, 57–58; Т. Живковић, *Синови Завидини*, 23; исти, *Портрети*, 168–170; М. Цветковић, *Стефан Немања и Дубочица*, Стефан Немања и Топлица, ур. Д. Бојовић, Ниш 2011, 47–58; С. Пириватрић, *Манојло I Комнин*, 104–108; И. Коматина, *Срби на путу крсташа*, Историјски часопис 64 (2015) 72.

³⁵ М. Благојевић, *Жупа Реке и „Дендра”*, 204–211.

³⁶ Ђ. Трифуновић, В. Бјелогрић, И. Брајовић, *Хиландарска оснивачка повеља*, Осам векова Студенице, Београд 1986, 54; Стефан Првовенчани, *Сабрана дела*, 2; Свети Сава, *Сабрана дела*, 148; М. Благојевић, *Жупа Реке и „Дендра”*, 202–205.

³⁷ М. Orbini, *Il Regno degi Slavi hoggi corrottamente detti Schiavoni*, Pesaro 1601, 239.

донекле другачија. Деса, син „Уроша Бела”, који је живео на двору краља Градихне, замрзео је његовог сина Радослава и, повезавши се са неким породицама, истерао га из двора. Радослав се склонио у „Црну Гору” (*Zernagora*), одакле се преко свог посланика Давида Ренесија, управитеља Будве, обратио за помоћ Дубровчанима. Они су га, пак, посаветовали „да је неопходно ради добробити државе да поврати пријатељство са Манојлом Комнином, константинопољским царем”, јер је једино у његовој моћи да га врати на положај, пошто Дубровчани због рата са босанским баном Борићем нису у прилици да му помогну. Радослав је прихватио савет и „отишао на Исток да тражи наклоност на том двору („...e se n'andò in Levante, a domandare il favore in quella Corte”). За то време је Деса „преузео цео и потпуни посед Зете” и тежио да учврсти свој положај. Док су се Дубровчани трудили „да не кваре планове Радославу и да не падну у немилост цару Манојлу”, цар је током сусрета са Радославом „писао и опомињао његове пријатеље да одбаце Десино деловање” („... il qualle, pendente la cognizione di Radoslavo, aveva scritto ed avvertito i suoi amici, che schifassero la prattica di Dessan”).³⁸

Разлика у излагању два дубровачка писца је очигледна. Према Орбину, Радослав је најпре посетио цара Манојла и од њега добио потврду владавине над очевим поседима, а тек после тога је дошло до његовог сукоба са Десом, када је овај завладао целом Травунијом и Зетом, потиснувши Радослава на подручје приморских градова између Котора и Скадра. С друге стране, према Лукаревићу је управо Десино присвајање Радослављевих поседа било повод да се Радослав обрати цару Манојлу и појави се пред њим. Такође, Орбин наводи да је до сусрета дошло у Цариграду, док је Лукаревић забележио само како је Радослав „отишао на Исток да тражи наклоност на том двору”. Радослављево обраћање Дубровчанима и тражење помоћи од њих, што је по Лукаревићу довело до његовог одласка цару Манојлу, Орбин излаже тек касније, у другачијем контексту и без повезивања са Радослављевом посетом цару.³⁹ У историографији је предност увек давана Орбиновом исказу искључиво зато што је он своје излагање ране јужнословенске историје, засновано углавном на позној дубровачкој традицији, представио као дело непознатог „Попа Дукљанина” из XII века.⁴⁰ Заправо, с обзиром на то да

³⁸ G. Luccari, *Copioso ristretto degli Annali di Ragusa*, Ragusa 1790², 35–37.

³⁹ M. Orbini, *Regno degi Slavi*, 244–245; Т. Живковић, *Портрети*, 161–163.

⁴⁰ M. Orbini, *Regno degi Slavi*, 204; *Летопис попа Дукљанина*, изд. Ф. Шишић, Београд 1928, 374–375; *Ljetopis popa Dukljanina*, прир. V. Mošin, Zagreb 1950, 104–105; *Gesta regum Sclavorum*, I, прир. Д. Кунчер, Т. Живковић, Београд 2009, 180; S. Vujan, *La Chronique du*

такав спис никада није постојао у средњем веку, нема стварних разлога да се Орбиновој верзији да предност у односу на Лукаревићеву. С друге стране, добро је познато да је средином XII века Деса господарио Хумском земљом,⁴¹ коју је могао добити највероватније приликом успињања његовог старијег брата Уроша II на великожупански престо између 1143. и 1146. године. У својој аутентичној повељи којом дарује острво Мљет пулсанском манастиру Св. Марије на Монте Гаргану, из 1151. године, он се назива „кнезом Дукље, Травуније и Захумља” („Ego Dessa, dei gracia Dioclie, Stobolie (!), Tacholmie (!) dux”),⁴² што би могло да значи да је до тог тренутка већ присвојио највећи део Радослављевихседа у Дукљи и Травунији.⁴³ Узурпација великожупанског престола његовог брата Уроша II, 1154–1155. године, била је само следећи корак у испуњавању његових владарских амбиција. Није ли арбитража цара Манојла коју су тим поводом затражили српски жупани и до које је дошло у Нишу 1155. године могла да се односи и на прилике у поморским српским земљама и да пружи могућност кнезу Радославу да ослободи своје територије од Десине узурпације? Због тога није искључено да је управо тада дошло и до сусрета кнеза Радослава са царем Манојлом, о којем говори дубровачка традиција и приликом којег му је цар „дао у посед све земље које је држао његов отац”, тј. потврдио му наследну власт у Дукљи и Травунији, као што је и осталим српским жупанима „одредио њихове уделе, међе и баштине, пазећи да додељено буде неотуђиво онима који се верно држе онога што је утврђено”.⁴⁴ С друге стране, царева заповест Деси да се „задовољи пређашњим” и да „не прекорачује утврђене границе” могла би да се односи и на његове претензије у Поморју, тј. да се ограничи

Prêtre de Dioclée. Un faux document historique, REB 66 (2008) 5–38; ista, *Orbinijevo izdanje „Ljetopisa popa Dukljanina”*: povijesni falsifikat, *Radovi zavoda za hrvatsku povjest* 43 (2011) 65–80.

⁴¹ *Летопис попа Дукљанина*, изд. Ф. Шишић, 247–249; М. Благојевић, *Српске удеоне кнежевине*, 55–58; исти, *Жупа Реке и „Дендра”*, 206; Т. Живковић, *Портрети*, 162–169.

⁴² *Летопис попа Дукљанина*, изд. Ф. Шишић, 201, 242–255; V. Foretić, *Dvije isprave zahumskog kneza Dese o Mljetu iz 1151. godine*, *Anali Historijskoga instituta u Dubrovniku* 1 (1952) 63–72; G. Čremošnik, *Isprave humskog kneza Dese*, *Anali Historijskoga instituta u Dubrovniku* 3 (1954) 71–74. М. Динић, *Повеље кнеза Десе о Мљету*, Прилози за КЈИФ 28/1–2 (1962) 5–16, покушао је да доведе у сумњу закључак Шишића и осталих истраживача о аутентичности те повеље.

⁴³ *Летопис попа Дукљанина*, изд. Ф. Шишић, 248–249.

⁴⁴ Према дубровачкој традицији, рат између њих и босанског бана Борића, којим су се они изговарали одбијајући да пруже материјалну помоћ Радославу, водио се управо 1154. године, G. Lussag, *Copioso ristretto*, 34–36; М. Orbin, *Regno degi Slavi*, 347–349; Т. Живковић, *Портрети*, 181–186.

на владавину у Хумској земљи коју је имао одраније и да не посеже за територијама Травуније и Дукље које су припадале другима. Није познато до када је он остао господар Хумске земље,⁴⁵ али је недавно изнета теза по којој ктиторски натпис једног од Завидиних синова, Стефана Мирослава, у његовој задужбини – Цркви св. Петра и Павла у Бијелом Пољу – на коме се он јавља са титулом „кнеза хумског”, потиче из 6670, тј. 1161/1162. године,⁴⁶ дакле оне године када је Деса коначно, уз дозволу цара Манојла I Комнина, постао српски велики жупан.⁴⁷ Тако би се могло закључити да је царевим одлукама из 1155. године Деса био принуђен да се одрекне великожупанског престола и власти над Дукљом и Травунијом, док је задржао Захумље, али и добио Дендру (тј. Реке), коју је цар одузео од Стефана Немање, којем је, опет, заузврат дао жупу Дубочицу „оделивши му од своје земље”, тј. од царске територије. Када је Деса 1162. постао велики жупан, напустио је Захумље, које је припало Завидином другом сину Стефану Мирославу, али Дендру, коју је дуговао византијском цару, није хтео да врати, што га је довело у сукоб са царем и прилично ослабило његов положај на престолу великог жупана.

Како је у досадашњем тексту изложено, постоје основе за претпоставку да је Немањин отац Завида био српски велики жупан током тридесетих и почетком четрдесетих година XII века. С друге стране, знатно је теже утврдити да ли се он налазио на великожупанском престолу и пре Уроша I, премда тумачење вести Стефана Немањића о тим догађајима, које даје

⁴⁵ М. Благојевић, *Српске удеоње кнежевине*, 57–58; Т. Живковић, *Портрети*, 167–169; С. Пириватрић, *Манојло I Комнин*, 107–108, нап. 81.

⁴⁶ М. Марковић, *О ктиторском натпису кнеза Мирослава у цркви Светог Петра на Лиму*, Зограф 36 (2012) 21–40.

⁴⁷ Деса је на великожупанском престолу наследио старијег брата Белоша, који је владао само „кратко време” пре него што је поново отишао у Угарску, Cinnamus, 204. У Угарској су тада, после смрти њиховог сестрића краља Гезе II, 31. маја 1162. године, избили сукоби око престола између Гезиног сина Стефана III и његове браће Ладислава II и Стефана IV, који су до Гезине смрти живели у изгнанству у Византији. У тим борбама је Белош подржао Гезину браћу, тако да је могуће да се вратио у Угарску убрзо после крунисања Ладислава II јула 1162. Ј. Калић, *Жупан Белош*, 637–641. Стефан Мирослав је могао да завлада Хумском земљом у лето 1162. године (пре 31. августа), након успијања Десе на великожупански престо, те да се у свом ктиторском натпису у Цркви Св. Петра у Бијелом Пољу назове „кнезом хумским”, али је чињеница да он своју задужбину није подигао у Хумској земљи, него у Полимљу, које је највероватније држао одраније, у оквиру своје „чести отачаства”. Уколико је право на самосталну ктиторску делатност добио уз „владарско достојанство” од цара Манојла I 1155. године, М. Марковић, *О ктиторском натпису*, 37–39, то би могло да значи да је тада још увек управљао само својом „чести” која је обухватала Полимље, али не и Захумље.

Т. Живковић, иако се не може безрезервно прихватити, није сасвим без основе, а исто важи и за тезу да је Завида био син српског владара Вукана и брат од стрица Уроша I и Стефана Вукана.⁴⁸ У сваком случају, Завида је почетком друге деценије XII века био принуђен да са породицом побегне у Дукљу, а крајем наредне деценије се на положају српског великог жупана јавља Вуканов синовац Урош I, чија је владавина потрајала до после 1129–1130. године. После Уроша I престо је, по свој прилици, преузео Завида и владао од пре 1134. до око 1143–1146, поделивши „чести отачаства” четворици својих синова, док је породица Уроша I била принуђена да избегне у Угарску, код његове кћерке краљице Јелене, жене тадашњег угарског краља Беле II. Међутим, између 1143. и 1146. године, свакако услед Завидине смрти, Урошев син Урош II постао је велики жупан, а његов млађи брат Деса кнез Захумља. Урош II је владао Србијом од око 1143–1146. до 1154. и од 1155. до 1162. године, са прекидом за време Десине узурпације 1154–1155. Када га је 1162. године свргао цар Манојло I, престо је припао средњем брату Белошу, који се нешто раније био вратио из Угарске, али пошто је он већ исте године поново отишао тамо, цар је за великог жупана поставио њиховог најмлађег брата Десу, који се одржао на власти од 1162. до 1165. године. За све то време Завидини синови не фигурирају као претенденти на престо. Тек када је и Деса свргнут 1165. године, великожупански престо је вољом цара Манојла припао најстаријем од четворице Завидиних синова, Тихомиру (1165–1166).

Дакле, после Уроша I владао је Завида, па затим, редом, тројица Урошевих синова – Урош II, Белош и Деса, наредних двадесет година, па тек онда најстарији од Завидиних синова, Тихомир. Такав редослед наслеђивања српског великожупанског престола отвара многа питања. Зашто се, на пример, после Вукана на српском престолу налазио његов синовац Урош I, иако није искључена могућност да је и сам Вукан имао мушких потомака? Зашто је њега наследио Завида, а Завиду потом Урошев син, а не неки, понајпре најстарији, од четворице његових синова? Зашто у току двадесетогодишње владавине Урошевих синова Завидини синови не исказују никакве претензије на очев престо? Чини се да тумачење које такав развој догађаја објашњава искључиво супротстављеним политичким утицајима двају суседних сила, Византије и Угарске, које су подржавале различите гране владарске породице – прва Завидину, а друга Урошеву – није довољно.⁴⁹ Да ли је посреди можда, ипак, било нешто друго, неки разлог унутрашње природе?

⁴⁸ Т. Живковић, *Синови Завидини*, 7–24; исти, *Портрети*, 139–146.

⁴⁹ Т. Живковић, *Синови Завидини*, 19–24.

Као што је добро познато, у готово свим источноевропским земљама од средине XI века при наслеђивању престола примењивало се начело *сениоритета*, тј. *старешинства*, по коме је престо увек прелазео у руке рођењем најстаријег члана владајућег дома. У Русији је пред своју смрт 1054. године велики кнез Јарослав Мудри, пошто је поделио градове својим синовима Изјаславу, Свјатославу, Всеволоду, Игору и Вјачеславу, заповедио млађим синовима да се поковају најстаријем брату, Изјаславу, коме је оставио свој кијевски престо. Када је, после смрти Изјаслава, Свјатослава и Всеволода, син потоњег, Владимир Мономах био у прилици да завлада Кијевом, он га је препустио Изјаслављевом сину Свјатополку, водећи се тиме да је кијевски престо пре његовог оца припадао Свјатополковом оцу.⁵⁰ У Чешкој је сениоритетско начело успоставио кнез Бжетислав I, одредивши пред своју смрт почетком 1055. Године, да „увек онај међу његовим синовима или унуцима који је рођењем најстарији држи врховно право и престо у држави и да сва његова браћа или они који су из владарског рода буду под његовим господством” („*quatinus inter meos natos sive nepotes semper maior natu summum ius et solium obtineat in principatu omnesque fratres sui sive, qui sunt orti herili de tribu, sint sub eius dominatu*”).⁵¹ У Пољској је, пак, сличан начин владавине својим тестаментом увео Болеслав III Кривоусти пред смрт 1138. године.⁵² Српској средини су свакако најближе и најбоље познате биле прилике у Угарској, где је од средине XI века престо прелазео од Андрије I (1046–1060) његовом брату Бели I (1060–1063), после њега, пак, Андријином сину Соломону (1063–1074), па Белиним синовима Гези I (1074–1077) и Ладиславу I (1077–1095), а после њега Гезином сину Коломану (1095–1116), па његовом сину Стефану II (1116–1131), па његовом брату од стрица, сину Коломановог брата Алмоша, Бели II (1131–1141), да би после смрти његовог најстаријег сина Гезе II (1141–1162) престо, уместо његовог најстаријег сина Стефана III (1162–1172), затражила Гезина браћа Ладислав II и Стефан IV, јер је, како је то приметио савремени

⁵⁰ *Полное собрание русских летописей*, I, 161, 217; G. Vernadsky, *Kievan Russia*, New Haven 1948, 83 sq; cf. Raffensperger, *Reimagining Europe. Kievan Rus' in the Medieval World 988–1146*, London 2012; А. Е. Пресняков, *Княжое право в Древней Руси. Очерки по истории X–XII столетий*, Москва 2018, 32–38.

⁵¹ *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, ed. B. Bretholz, Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum rerum Germanicarum, Nova series II, Berlin 1923, 102; N. Berend, P. Urbaniczkyk, P. Wiszewski, *Central Europe in the High Middle Ages: Bohemia, Hungary and Poland, c. 900–c. 1300*, Cambridge University Press 2013, 166.

⁵² Bolesław III. Krzywousty, *Lexikon des Mittelalters*, II, Stuttgart–Weimar 1999, 367 (G. Labuda).

византијски писац Јован Кинам, „код Угара био закон да круна увек прелази на преосталу браћу” (νόμος γὰρ οὗτος παρὰ τοῖς Οὐννοῖς ἐστὶν ἐπὶ τοὺς περιόντας ἀπὲ τῶν ἀδελφῶν τὸ στέφος διαβαίνειν).⁵³

Слично схватање, уколико се развило и код оновремених Срба, могло би да објасни и узроке „великог метежа” у Српској земљи првих година XII века, односно околности услед којих је Немањин отац Завида морао да је напусти и да се склони у Дукљу. Завида је, наиме, рођењем и узрастом могао бити млађи од својих супарника у борби за владарски престо и, самим тим, принуђен да устукне пред њима. Када је пак Урош I умро, Завида је свакако био најстарији у породици и његово право на престо више није било спорно, па је тако постао велики жупан између 1129/1130. и 1134. године. Међутим, када је он умро између 1143. и 1146, престо је по праву припао следећем најстаријем члану породице, а то је био Урошев син Урош II, а затим и његова млађа браћа, па се тако наредних двадесет година само они смењују на великожупанском престолу.⁵⁴ Византијски цар у потпуности уважава њихово право на владавину и не допушта да она допадне било коме мимо њих тројице, а не оспоравају га ни Завидини синови. Очито свесни свог нижег положаја на сениоритетској лествици, они учествују у борбама око великожупанског престола 1155. године, али само као присталице једног од двојице браће – Уроша II или Десе, не истичући сопствене претензије на њега. Тек када је 1165. године свргао са престола најмлађег Урошевог сина Десу, цар Манојло је престо доделио најстаријем од Завидиних синова, Тихомиру.

⁵³ Cinnamus, 203. О патримонијалној природи владарске власти у Пољској, Чешкој и Угарској у X и XI веку, која је допуштала да сваки члан владајућег дома има подједнако право на њу, cf. Z. Dalewski, *Family Business: Dynastic Power in Central Europe in the Earlier Middle Ages*, *Viator* 46/1 (2015) 1–17. Захваљујем се колеги Емиру О. Филиповићу који ми је указао на овај занимљиви чланак.

⁵⁴ Намеће се питање да ли је такав редослед наслеђивања био последица тога што су сви Урошеви синови били узрастом старији од свих Завидиних синова, али то није морало бити од пресудног значаја. У руским кнежевствима у периоду од XI до XIII века су, на пример, при наслеђивању *старешинства* у другом покољењу сви синови најстаријег брата имали предност у односу на синове млађе браће, без обзира на њихов узраст, А. Е. Пресняков, *Княжое право*, 38–124; К. Гвозденко, А. Горский, *О порядке наследования княжеской власти в Древней Руси*, *Российская история* 6 (2017) 14–23. Иначе, засад је познато само да је Завидин најмлађи син, Стефан Немања, рођен 1113. године, али не и када је рођен најстарији. Што се тиче деце Уроша I, познато је да се његова старија кћерка Јелена удала 1129–1130. године, а млађа Марија 1134, док се о времену рођења било ког од његових синова не може ићи даље од претпоставки, уп. Ј. Калић, *Рашки велики жупан Урош II*, 154–155; иста, *Европа и Срби у XII веку*, Европа и Срби, 537–541; иста, *Кнегиња Марија*, 595–597; иста, *Жупан Белош*, 625–627.

Predrag Komatina

**STEFAN NEMANJIĆ'S *LIFE OF ST SYMEON* AS A SOURCE FOR
THE CHRONOLOGY OF CHANGES ON THE GRAND ŽUPAN'S
THRONE**

Summary

The *Life of St Symeon*, written by his son and heir, grand župan and the first-crowned king Stefan Nemanjić from the second decade of the 13th century, is the first extensive historiographic work of the Serbian Middle Ages. In accordance with the hagiographic genre, it lacks precise chronological information. Stefan however uses some chronological determiners to indicate vaguely his father's age at the moment of some important events of his life which he describes and which occurred prior to his coming to the throne, and those are the terms that designate the so-called *seven ages of man*, commonly used in the Middle Ages across Europe. So, Stefan relates that his father received his *share of the fatherland* ("čest otačastva") as *otrok*, that is at an age between 15 and 22, that he met emperor Manuel I Comnenus and got the *ruler's title* ("carski san") when he was *junoša*, between 23 and 44, and that he entered into the conflict with his older brothers that led to his imprisonment but eventually to his victory and coming to the throne in 1166 as *muž*, at the age of 45 to 56, i.e. precisely 52 or 53.

Placed within the framework of the known events of the Serbian history of the first half of the 12th century, this relative chronology of the events of Nemanja's life prior to his coming to the throne may be helpful for the reconstruction of the chronology and possible patterns for the changes on the throne of the Serbian grand župans of that time. We know that Stefan Nemanja was born in 1113, after his father Zavida was banished from Serbia by his brothers and took refuge in Dioclea. From other sources it is known that at the end of the third decade of the 12th century there was grand župan Uroš I on the Serbian throne, but it seems that his family was sometime between 1129–1130 and 1134 forced to seek refuge at the Hungarian court of his daughter queen Helen and her husband king Bela II of Hungary. His son Uroš II became the grand župan only between 1143 and 1146, which leaves enough space to place the possible rule of Nemanja's father Zavida as the Serbian grand župan in the meantime. As Stefan Nemanjić says that his father got his *share of the fatherland* as *otrok*, between the age of 15 and 22, that event could be dated to

1128–1135, but because the later Serbian *Chronicles* suggest that he started his rule at the age of 22, it most probably occurred around 1135, which fits well into the proposed period of rule of his father as the grand župan.

However, at some point between 1143 and 1146 another change on the Serbian throne occurred, when Uroš II, son of Uroš I, became the grand župan, most probably due to Zavida's death. Zavida's sons, including the youngest, Stefan Nemanja, certainly retained their *shares of the fatherland* under the rule of the new grand župan. For the next twenty years only the three sons of Uroš I – Uroš II, Desa and Beloš held the rule and contested for the throne, with Zavida's sons never asserting any claim, and without ever being mentioned in the sources. From that period only one event from Nemanja's life could be identified – his encounter with emperor Manuel I Comnenus in Niš, from whom he received the *ruler's title* and župa Dubočica in possession. That event is usually dated to 1163 and connected to the emperor's known stay in Niš in that year. However, it would contradict the fact that according to Stefan Nemanjić, at the time of the encounter with the emperor, Nemanja was at the age of *junoša*, that is between 23 and 44, which would place that event to a period before 1157, so it is more probable that it should be dated to 1155, when emperor Manuel was dealing with the Serbian affairs after Desa overthrew his elder brother Uroš II and usurped the grand župan's throne. On that occasion, which most probably also occurred in Niš, the emperor acted as an arbitrator in the Serbian affairs and not only reinstated Uroš II to the throne, but also confirmed the rights and possessions of other Serbian župans, Stefan Nemanja certainly being among them. Again, the Serbian *Chronicles* relate that his rule, counted from the moment he received the *ruler's title*, lasted for 42 years, which would clearly make 1155 its starting point. Emperor Manuel's arbitration of 1155 was also the most probable occasion for the meeting between him and prince Radoslav of Dioclea, described by much later Ragusan authors.

Though there is, as shown above, a possibility that Nemanja's father Zavida was indeed the Serbian grand župan in the thirties and at the beginning of the forties of the 12th century, it cannot be assumed with the same degree of possibility that he was on the throne also before Uroš I or that he was the son of the previous Serbian ruler Vukan. It is, however, the fact that he was forced to flee Serbia and take refuge in Dioclea at the beginning of the second decade of the 12th century, that Uroš I ruled as grand župan sometime after that, that his family fled to Hungary at some point before 1134, most probably due to Zavida's coming to the throne, that after Zavida's death in 1143–1146 Uroš's sons Uroš II, Beloš and Desa ruled as grand župans and that Zavida's sons, though they retained their *shares*, did not place any claim to the throne but

only acted as supporters of the three contesters for the grand župan's throne, for the whole period up to 1165, when emperor Manuel overthrew Desa and installed the oldest of Zavida's sons, Tihomir, as the grand župan. Was there, perhaps, any kind of a legal pretext for such sequence of events? As it is well known, in the Eastern European countries – Russia, Bohemia, Poland, Hungary – from the mid-11th century there was a rule that the throne was to be inherited according to the principle of *seniority*, which meant that it was the member of the ruling dynasty who was senior by age that should inherit the throne. As in other Eastern European countries, such custom could be observed at that time in Serbia as well. It would easily explain that Nemanja's father Zavida had to leave Serbia before his brothers at the beginning of the 12th century if he was younger than they and thus his right to the throne was weaker than theirs. It would also explain that after the death of Uroš I he could gain the throne as the most senior member of the dynasty at the moment, but also that after his death it was Uroš's son Uroš II who became the grand župan as now he was the oldest among all the members of the dynasty. Zavida's sons remained inferior to those of Uroš, whose right to the title was not contested even by the emperor himself, up until 1165, when emperor Manuel overthrew Desa, the youngest of Uroš's sons, and installed Tihomir, the oldest of Zavida's sons, on the Serbian grand župan's throne.

Keywords: Stefan Nemanjić, Stefan Nemanja, Zavida, grand župan, seniority, Uroš I, Uroš II, Desa.